ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“ – БЪЛГАРИЯ
НАУЧНИ ТРУДОВЕ, ТОМ 63, КН. 1, СБ. А, 2025 – ФИЛОЛОГИЯ,
PAISII HILENDARSKI UNIVERSITY OF PLOVDIV – BULGARIA
RESEARCH PAPERS, VOL. 63, BOOK 1, PART A, 2025 – LANGUAGES AND LITERATURE

DOI 10.69085/ntf2026a011

ПРОБЛЕМЪТ ЗА НОРМАТА ПРЕЗ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКИЯ ПЕРИОД ОТ ИСТОРИЯТА НА НОВОБЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК

Найда Иванова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ON THE ISSUE OF NORM IN THE SLAVONIC-BULGARIAN PERIOD OF THE HISTORY OF THE NEW BULGARIAN LITERARY LANGUAGE

Nayda Ivanova
St. Kliment Ohridski University of Sofia

naida_iv@yahoo.com

The issue of the norm of the Bulgarian literary language in the Slavonic-Bulgarian period of the history of the New Bulgarian literary language has been randomly discussed. In this article, I analyze the role of some foundational theories as well as formulate some hypotheses fostering the further investigation of the norm, as evaluated from the perspective of the mixed features of the literary language practice.

***Key words*:** history of the literary language, the Slavonic-Bulgarian period, norm, contact linguistics, types of language mixing

Научното осмисляне на българското книжовноезиково развитие от Паисиевата епоха до края на първата половина на 19. в. се отличава с широк тематичен обхват и разнообразие в методологическите подходи (срв. Георгиева, Жерев, Станков, отг. ред. 1989: 48 – 162; Иванова, Д. 2012: 79 – 180). Същевременно въпросът за нормата на българския книжовен език през посочения период сравнително по-рядко е бил предмет на специален анализ. В това отношение авторите се придържат към принципите на Пражката школа, отнасящи се до разбирането за връзката на нормализационните процеси с особеностите на езиковата

ситуация. Съответно според преобладаващото мнение за континуитета в историята на българския книжовен език като негова типологическа особеност формирането на книжовноезиковата норма се изследва в по-широк хронологически контекст като продължение на измененията от предходния период (приблизително от началото на 17. в. до последните десетилетия на 18. в.). В настоящата работа се прави опит на базата на основните резултати от проучванията върху нормализационните процеси през славянобългарския период да се формулират хипотези за евентуалното по-нататъшно интерпретиране на проблема в общотеоретичен план.

1. Книжовноезикова практика в ранната фаза на славянобългарския период

През 17. – 18. в. се наблюдава паралелно съществуване на три книжовноезикови разновидности с нормативен характер: среднобългарска, българска на говорима основа и черковнославянска (вж. Иванова, Д. 2012: 54 – 59 и посочената там литература), като първоначално преобладават първите две (Велчева 1966)[1]. Среднобългарската и дамаскинската разновидност основно се кодифицират чрез преписване и четене на текстове според принципа на текстологичната кодификация,

[1] Във връзка с това следва да напомним, че въпросната ситуация на паралелно съществуване и взаимодействие между книжовноезикови разновидности с различна структурна оформеност и функционални характеристики не само не е изолирано явление, но има разнообразни прояви в историята на славянските книжовни езици. Ако се ограничим с южните славяни, сръбският и хърватският книжовен език през Средновековието се характеризират с трирегистрова структура – традиционен, говорим и смесен книжовноезиков тип. В сръбската специализирана литература тази ситуация се определя като *хомогенна диглосия* (Гъркович-Мейджор 2007: 443), а в хърватската – *като триглосия* (Капетанович 2017: 80 – 81). Съответно в историята на сръбския книжовен език от първите десетилетия на 18. в. до Вуковата реформа механизмът на хомогенна диглосия се репродуцира на базата на нови принципи, отговарящи на потребностите за модернизация на обществото. Смесената книжовноезикова практика, включваща паралелното функциониране отново на три регистъра, преминава през няколко фази на трансформация, в които последователно доминираща роля имат рускославянският, смесеният славяносръбски заедно с Доситеевия книжовноезиков тип, стигайки до формирането на относително цялостно интелектуализиран книжовен език на говорима основа (Ивич 1998: 115 – 165).

докато относително стабилната норма на черковнославянския е граматически и лексикографски кодифицирана от 17. в. нататък[2].

През втората половина на 18. в. (т.е. в ранния етап на славянобългарския период) настъпват съществени изменения в книжовноезиковата практика.

(а) От една страна, активизира се черковнославянският книжовноезиков подтип (чрез засиленото разпространение на украинските, руските и сръбските печатни издания). Също така се интензифицира взаимодействието между среднобългарския и черковнославянския в посока към създаване на единен „традиционен“ книжовноезиков подтип към началото на 19. в. (Цойнска 1978: 62). На базата на сходствата в двата общи по произход структурни модела постепенно надделява граматически и лексикографски кодифицираният черковнославянски компонент. През славянобългарския период в различна степен и функционален обхват проникват и особености на определени стилове на руския книжовен език[3].

(б) От друга страна, нормата на *книжовноезиковия подтип на говорима основа*, представена в смесените сборници от последните десетилетия на 18. – началото на 19. в., се развива в посока към по-широко отразяване на диалектното разнообразие на българския език (срв. например Минчева 1980/85, Цойнска 1978), но също така и към прилагане на по-усложнени стратегии за интелектуализация.

---

[2] В контекста на казаното дотук се налагат някои терминологични уточнения. В настоящата работа приемаме тезата на А. Йедличка за реализацията на книжовния език във формата на отделни типове, които функционират в съответните исторически периоди от неговото развитие. Вземаме предвид и тезата на автора, че освен национален тип книжовен език е възможно да се идентифицират различни преднационални исторически типове на същия феномен, които постепенно се формират, преобразуват и обособяват (Йедличка 1978: 47 – 48). Същевременно, както беше посочено, в историята на отделни славянски книжовни езици се установява, че *преднационалните типове на книжовния език* могат да се реализират във вид не само на *един,* но и на *повече регистри*, които определяме като *книжовноезикови подтипове* (назовавани в литературата „езици“, „идиоми“, „формации“ и др.). Съответно с названието „славянобългарски период“ означаваме отделна фаза от историята на новобългарския книжовен език.

[3] В синхронен план разпространяваните от външни центрове в писмена форма генетически родствени книжовноезикови разновидности – черковнославянската и руската – нерядко се определят обобщено като проява на черковнославянско-руско (традиционно) влияние. За по-пълното идентифициране на техните структурни и функционални характеристики, както и за внасянето на терминологична яснота в това проблемно поле ценна отправна точка представя монографията на Т. Нейчева (2024: 15 – 75).

(в) На трето място, в контекста на постепенното разколебаване на вътрешноструктурната стабилност на книжовноезиковите подтипове (а) и (б) и във връзка с по-нататъшното развитие на жанровата система на книжовния език под знака на идеологическата концепция за простия език през последните десетилетия на 18. в. в книжовноезиковата практика настъпва още една промяна, която намира синтезиран израз в особеностите на Паисиевата *История*. Според Б. Райков същността на този обрат се свежда до факта, че характерните за епохата книжовноезикови реализации „...не всякога се срещат в чист вид, а твърде често имат смесен характер и търпят сложни взаимовлияния и взаимопрониквания“ (Райков 1990: 119). Цитираната констатация предполага, че споменатите разновидности се срещат и „в чист вид“ (т.е. всяка от тях може да бъде употребявана като автономна езикова система), но преобладава процесът на смесване.

Б. Райков също така доказва, че в *Послесловието* Паисий проявява „...пълно разбиране за смесения, нееднороден характер на своята книга“ (Райков 1990: 124). Именно съдържателните особености и жанровата специфика на творбата пораждат необходимостта от нова книжовноезикова практика, вследствие на което Паисий „...достига до концепцията за един смесен славяно-български език“ (Райков 1990: 124).

Ако се позовем на оценката на Б. Райков за Паисиевото съчинение като условен повратен момент в книжовноезиковото развитие (доколкото то поставя началото на тенденцията към по-изразено съзнателно смесване на книжовноезиковите подтипове), можем да си обясним редица явления, проявяващи се с нарастваща честота в книжовноезиковото развитие от времето на Паисий до средата на 19. в.

2. Възгледи за нормата през славянобългарския период

Едно от редките изследвания, в които експлицитно се поставя въпросът за съдържанието на понятието *книжовноезикова норма* в ситуация на неизграден съвременен книжовен език е статията на Р. Цойнска (Цойнска 1978). Авторката анализира процесите „от началния период от историята на новобългарския книжовен език“, отразени в съчиненията на Паисий Хилендарски, Софроний Врачански, Йоаким Кърчовски и Кирил Пейчинович (Цойнска 1978: 64 – 65).

Р. Цойнска изтъква, че книжовниците имат два основни източника: (а) народната българска реч, отличаваща се с диалектно многообразие (като тук би могъл да се добави и един книжовноезиков образец – смесените сборници на говорима основа – Н.И.), и (б) писмената езикова

традиция, представена главно чрез черковнославянските богослужебни книги и чрез някои по-стари български писмени паметници (Цойнска 1978: 62). Подчертава се произлизащото от това наличие на два типа езикови правила, появата на „отделни нормативни явления като отражение на дадена нормативна система“, а също така и едновременното съществуване на повече норми по отношение на някои езикови особености (Цойнска 1978: 63).

На практика Р. Цойнска анализира тенденциите към нормативност само при явленията от говорим произход, като ги систематизира в две групи – говорими фонетични и морфологични особености, които „по-късно стават общоприети“, и такива, които за момента са по-последователно представени, но не се утвърждават в националната книжовноезикова норма (Цойнска 1978: 64 – 65).

2.2. Цялостна социолингвистична характеристика на ранния етап на формирането на новобългарския книжовен език, включваща анализ на мненията, както и собствена интерпретация на същността на нормализационните процеси, се съдържа в студията на А. Минчева (1980/1985).

В нейната концепция заляга популярното схващане на Дьомина за новобългарските преводи на Дамаскиновите слова от 17. в. (чийто език е определен като „книжен език на народна основа“ – КЕНО). Споделяйки тезата на Дьомина за КЕНО като „...имплицитен проект за нормата на книжен език въобще“ (Минчева 1980/85: 160), Минчева стига до следния извод: „Целостността на категорията „норма“ е възможна – като белег на литературния език – само на равнището на определен тип или вид литературен език, в случая – на книжния език на народна основа, който представлява отделна формация наред с другите форми на съществуване на езика през дадения период – останалите писмени форми (срб. и ч.сл.) и отделните народни говори и следователно има собствен начин на съществуване и проявяване на норма“ (Минчева 1980/85: 159).

С други думи – нормата на КЕНО (едни от трите книжовноезикови подтипа) се изследва като модел за нормата на съответния конкретноисторически тип, представящ реализация на българския книжовен език. Другите два книжовноезикови подтипа – среднобългарският и черковнославянският, както и диалектите, по отношение на статуса най-общо са определени като „форми на съществуване на езика“ и са разграничени помежду си по признака писмена – устна реализация.

В този контекст авторката обособява два вида варианти на книжовноезиковата норма от разглеждания период, изтъквайки различията в употребата им на различните езикови нива: 1. Варианти на базата на противопоставянето на двата структурни типа: синтетичен славянски (книжния срб./чсл.) и аналитичен балкански (говоримия български език), обикновено употребявани паралелно; 2. Варианти в рамките на народния компонент, които представят различни диалектни форми на специфичните новобългарски черти, образуващи единен новобългарски структурен тип (Минчева 1980/85: 156 – 157). На практика вариантите от тип 2 са класифицирани като подварианти на втория член на опозицията от тип 1.

По отношение на принципа за паралелна употреба на вариантите в същата студия авторката изразява и друго мнение от гледна точка на *езиковото съзнание* на книжовниците: „Ние определено смятаме, че спецификата на ранната възрожденска книжнина не се изразява в паралелното допущане и съществуване на две или повече норми от други системи, а в осъзнаването на тези различни по произход и тип средства като варианти на една писмена норма, която в този си вид отговаря на представата за „прост“ език и допуща у един и същ автор съчетаване на срб./ч.сл. книжни форми и народни форми в тяхната диалектна разновидност“ (Минчева 1980/85: 161).

В заключение Минчева оспорва тезата на Р. Цойнска за две норми в края на 18. и началото на 19. в., приемайки наличието на една норма, съставена от самостоятелни елементи, образуващи същевременно „функционално свързани съвкупности от варианти, от които постепенно се развива стабилна и устойчива норма“ (Минчева 1980/85: 161).

Без да имаме възможност за по-подробен преглед на разбиранията за нормата през славянобългарския период, следва да подчертаем, че посочените изследвания (както и на редица други учени) са основополагащи за по-нататъшното проучване на структурните особености на книжовноезиковата практика във фазата от 18. до края на първата половина на 19. в. Фокусът се поставя върху оценка на процесите от перспективата на формираната съвременна норма, като в рамките на посочената концепция е постигната пълнота по отношение на установяването на езиковите факти и задълбоченост в теоретичното им осмисляне.

Същевременно през въпросния период се зараждат, развиват и затихват и други процеси, свързани със смесения характер на книжовноезиковата практика, някои от които видимо не оставят следа в съвременната норма, въпреки че без тяхното осъществяване тя не би била такава, каквато е.

3. Книжовноезиковата практика в печатната продукция от първата половина на 19. в.

Ако се върнем към времето от Паисий до Софроний, изследванията показват, че наследените от предходното развитие и намиращи се във фаза на преобразуване два книжовноезикови подтипа с различен структурнотипологически профил (на говорима основа и традиционният) в процеса на взаимодействието си генерират и нови видове граматични структурни конфигурации, които се различават от особеностите на изходните контактни регистри (срв. например Ничева 1965: 50 – 51, Тошева 2013: 544 – 546). В случаите на последователна употреба на набор от въпросните структури може да се говори за обособяване на отделен книжовноезиков подтип – славянобългарски – в рамките на славянобългарската книжовноезикова практика.

3.1. В тази връзка приемаме като ключово идентифицирането на *видовете смесване* между елементите на книжовноезиковите разновидности в контакт (вж. Иванова, Н. 2024). Позовавайки се на някои актуални модели за изследването на структурните механизми при формирането на съвременните смесени говорими езици (Муйскен 2007, Мерс-Скотън 1993), установяваме както наличието на типологически сходства със славянобългарската книжовноезикова практика, така и съществени различия, доколкото при проследната контактните явления се реализират в рамките на отделен книжовен език в конкретна историческа фаза от неговото развитие:

(а) ***Алтернация***: „комбиниране на обособени структурно-лексикални цялости на два различни езика А и Б“ (Муйскен 2007: 332). Този тип автономна употреба на съответните регистри се реализира на междуизреченско ниво, което в нашия случай би било уместно да се определи като макротекстово ниво;

(б) ***Вместване*** (insertional code-mixing): „…вместване на отделни конституенти от езика Б в рамката, конституирана от правилата на езика А“ (Муйскен 2007: 320). По-конкретно в модела за рамката на езика матрица (Matrix Language Frame Model) на К. Мерс-Скотън при междуезиков контакт на структурно вътрешноизреченско ниво се постулира доминиращ език А, който е източник на морфосинтактичната рамка, и език Б, който се инкорпорира в граматичната рамка на език А. Първият се определя като *език матрица* (ЕМ) (Matrix Language), а вторият – като *инкорпориран език* (ИЕ) (Embedded Language) (Мерс-Скотън 1993: 3). Авторката разграничава т.нар. острови на ЕМ, образувани само от неговите морфеми и контролирани от неговата граматика;

съответно – острови на ИЕ, образувани по аналогичен начин, но вместени в ЕМ, както и „смесени конституенти“, включващи морфеми от ЕМ и ИЕ (Мерс-Скотън 1993: 6). В текстовете от славянобългарския период вместването обикновено се проявява чрез включване на прости изречения или по-малки синтактични единици от един регистър (най-често традиционния) в рамките на сложното изречение, в което доминират особености на друг регистър (най-често на говорима основа). Съответно в процеса на вместване може да участва и смесеният подтип.

(в) ***Съединяване.*** По отношение на „смесените конституенти“ следва да обърнем внимание, че резултатът от контакта в определени случаи е свързан с изгубването на структурната индивидуалност на изходните регистри, обуславящо формирането на трети тип смесени конструкции. При последните се наблюдава специфичен тип съчетаемост между граматични маркери от различен произход, която не е в съответствие с дефиницията за употребата на ЕМ и ИЕ при вместване. Известни възражения относно концепцията на К. Мерс-Скотън по този въпрос формулират например Ауер и Мухамедова (Ауер и Мухамедова 2005). Въз основа на спецификата на славянобългарската книжовноезикова практика приемаме, че посоченото смесване, проявяващо се на нивото на синтагмата, би следвало да се обособи като отделно контактно явление, което условно определяме като съединяване.

Тук типовете смесване в книжовноезиковата практика от първата половина на 19. в. ще бъдат представени според честотата на тяхната застъпеност на базата на резултатите от ограничения брой изследвания с подобна насоченост. Предварителните наблюдения сочат, че най-фреквентни са случаите на съединяване.

3.1.1. ***Съединяване***

Като определящи за изследването на въпросния тип смесване приемаме няколко критерия:

(а) *Морфосинтактичните специфики* на дадена синтагма, проследими в употребата на граматичните морфеми от еднакъв или различен произход.

Специално внимание заслужават *два типа синтагми – с управляваща дума финитен глагол или предлог,* както и с *управляваща дума именна част на речта*. Наблюдава се и т. нар. *последователно подчи-*

нение, при което дадена именна част на речта може да бъде управлявана от глагол/предлог и същевременно да реализира валентността си като опора на съответно разширение (срв. Пенчев 1998: 21)[4].

(б) *Лексикалносемантичните особености на лексемите*, свързани с валентната им характеристика;

(в) *Разпознаваемостта на лексемите по произход* на базата на определени писмено фиксирани фонетични, фономорфологични и словообразувателни признаци + семантичната им структура в системата на произход, позволяващи класифицирането на значителна част от думите като „традиционни“ (книжни), говорими български и хибридни (лексикални славянобългаризми).

По-конкретно в книжовноезиковата практика се наблюдава конгруентната употреба на *еднаквосистемни* или *разносистемни граматични морфеми*. С оглед на съчетаемостта на граматичните морфеми се установяват различни типове синтагми. Когато граматичните морфеми и употребените лексеми са от един и същ произход, тогава на базата на еднозначна идентификация с дадения контактен език може да се говори за синтагма от говорим, съответно – от традиционен произход. В частност – при наличие на контактно явление на изреченско ниво в тези два случая може да се реализира вместване на въпросните синтагми.

От друга страна, при съчетаването на граматични морфеми и лексеми от различен произход в различни конфигурации се осъществява нов тип отношение на конгруентност между разносистемни формални елементи – съединяване. В значителна степен механизмите и резултатите от процеса на съединяване са свързани с реализацията на определени общи абстрактни семантични категории, функциониращи като компоненти в структурните модели на всеки от двата контактуващи регистъра във вид на *частични* (под)категориални междуезикови съответствия с различен формален израз на повърхнинно ниво.

Предварителните наблюдения върху литературата от 30-те и 40-те години (които следва да се уточнят с допълнителни конкретни изследвания) дават основание да се формулират определени нормативни тенденции в това отношение.

Глаголната морфология е преобладаващо от новобългарски тип[5], докато в именната морфология се наблюдава конкурентна употреба на

[4] Изключваме проблема с употребата на подчинени изречения в посочените позиции, доколкото се ограничаваме върху морфосинтактичните особености.

[5] Тук не разглеждаме причастните и деепричастните форми, тъй като за установяване на структурния модел основно значение имат финитните глаголи.

новобългарски и на черковнославянски граматични морфеми, с доминиране на първите.

Процесите на смесване на нивото на синтагмата тук могат да бъдат илюстрирани само с отделни примери:

(а) Управляващ глагол, употребен с българска граматична морфема + управлявана дума именна част на речта или именно съчетание от традиционен произход в падежна форма:

Гранитски, А.: *Знаменитагѡ астронома Казаміи мѣсѧцословъ предвѣщателный* (1850):

Послѣ ще издамъ и дрѹгы книгы, кои-то ще сочатъ къ народномѹ блажословразованїю ...I;

Пример (а) е типичен за процеса на ресемантизация на категорията падеж по модела на българския език. В дадения контекст формата за 3 л. мн. ч. бъд. вр. на българския полисемантичен глагол *соча* има значение: „давам указание, направление, посока“ (Тодоров, отг. ред. 2010: 276 – 377). Въпросният глагол изисква употреба на предлога *към* („предлог за посока и движение, при което да се постига предмет като крайна цел“ – Георгиев, ред. 1986: 193). Вместо *към* авторът въвежда по-редкия в българския език (Георгиев, ред. 2012: 111 – 112), но характерен и за черковнославянско-руския регистър синонимен предлог *к*, който изисква дателен падеж. Следователно българският предлог *к* (съвпадащ формално с черковнославянско-руското си съответствие), чиято употреба се определя от валентността на глагола *соча*, е опора на разширение в дателен падеж. Комбинацията от формални маркери в дадената синтагма отразява междинна фаза на проектиране на особеностите на българския граматичен модел за изразяването на съответстващото падежно значение, характерно за структурата на инкорпорирания език. Краен резултат от въпросното проектиране би била замяната на падежното окончание с обща форма на повърхнинно ниво. Примери от посочения вид отразяват ограничаването на граматичния контекст на употреба на определени книжни лексеми или изрази, който ги свързва с изходната система на произход (имат се предвид автоматично възпроизвеждащи се конвенционализирани или фреквентни названия и конструкции).

(б) Управляващ глагол, употребен с българска граматична морфема + управлявана дума именна част на речта или именно съчетание от традиционен произход в обща форма:

Огнянович, К.: *Житїе с҃тагѡ Алеѯїа ч҃ловѣка б҃жїѧ* (1833):

… <да>*оукрасите съ благородны чѵвствованїѧ и съ добродетель сердца Ваша.*

В пример (б) глаголът *украся* изисква употребата на предлог с + обща форма за изразяването на средство, докато неговите съответствия в черковнославянско-руския регистър (*украсити/украсить*) изискват безпредложен инструментал. В случая употребата на традиционните по произход именни съчетания отразява следваща фаза в сравнение с пример (а), а именно – тенденция към преодоляване на формалното вариране, засягащо морфологията на имената, като резултат от утвърждаване на новобългарския граматичен профил на нормата. Същевременно в подобни примери процесът на семантична адаптация не е завършен, а неговото последващо финализиране би било съпроводено с фонетична, фономорфологична и/или словообразувателна адаптация[6].

3.1.2. На *вътрешноизреченско ниво*, както беше посочено по-горе, се наблюдава и друг вид контактно явление, който се определя като ***вместване*** (или според модела на Мерс-Скотън – инкорпориране). В този случай структурите на контактуващите регистри са формално разпознаваеми в определени текстови комплекси, но вместеният регистър се характеризира с частична структурна самостоятелност (в този смисъл може да се говори за несиметрична алтернативна употреба по класификацията на Муйскен (Муйскен 2007: 332).

Й. Кърчовски: *Различна повчителна наставленїѧ* (1819):

... и пощо свръши мл҃твите дигна просфората сосе сердце и дѹмаше: Вонми Гд҃и Бж҃е Їс҃е Хр҃те Б҃же нашъ w҃ ст҃агw жилища твоегw, и w҃ пр҃тола твоегw, и прїиди во Є҃же wст҃ити насъ, щтото горѣ сѣдишъ при О҃ца, и тѹва намъ невидимw стоишъ, и сподоби сосъ твоѧ державна рѹка препадати намъ прч҃таѧ твоѧ снага и ч҃тнаѧ кровь, и намъ на сичките люди (2).

Доколкото процесът на интелектуализация на синтаксиса има дълбоки традиции от времето на дамаскините (Мичева 2013), подобно явление може да е продиктувано не само от действието на определени структурни, но и на стилистични фактори.

[6] Налага се въпросът доколко би било оправдано наред с нивото на текста, изречението и синтагмата да бъде абстрахирано и лексикално ниво при изследване на процеса на смесване. Във връзка с това определен набор от формални и семантични признаци, обусловени от йерархичния статус на думата в езиковата система, които са подробно проучени в литературата, биха могли да се интерпретират като резултат от контактен процес, който условно определяме като *сливане* (Иванова, Н. 2024). Принципно вербоцентричната перспектива в анализа на смесената практика би била оправдана с оглед на евентуалното изработване на речник на новобългарския книжовен език от славянобългарския период.

3.1.3. Съответно регистрите в контакт запазват структурната си индивидуалност при т.нар. ***редуване***, разглеждано като *вид превключване на кодове* (Муйскен 2007: 321), което според предварителните наблюдения в славянобългарската книжовноезикова практика е с ограничена реализация и най-често се наблюдава в отделни текстове или части от текстове със специфична тематично-съдържателна и жанрова принадлежност – в паратекстуалните жанрове, като заглавие и предговор, в религиознопоучителната литература от началото на 19 в., съдържаща често библейски цитати, в различните видове ранни издания, представящи устойчиво структурирана система от текстове с религиозно и светско съдържание с различна жанрова характеристика, като например букварите и календарите.

Р. Попович: Христоиѳїа или Благонравїе (1837):

Защо, ако нахранимъ, или напоимъ Єдного гладна, или жедна, ще речемъ чи смы нахранили или напоили Єдинъ день тѣлото мѵ токмѡ, за което не щемъ да погѵбимъ своѧта мзда спроти Хрїстовытѣ дѵмы: Иже аще напоитъ Єдинаго ѿ малихъ сихъ чашѵ студени воды ... не погѵбитъ мзды своеѧ ...(1) Маѳ гл і҃, ст. мв҃ (стр. 23).

Въз основа на казаното дотук се налага изводът, че в начина на употреба на различните регистри се проявяват важни особености от типологическия профил на славянобългарската книжовноезикова практика, а именно:

Регистърът на говорима основа е в центъра на книжовноезиковите процеси от славянобългарския период, доколкото преобладават текстове, чиято новобългарска структурна идентичност не се нарушава от употребените нискофреквентни елементи от другите регистри. Тази негова роля е подробно проучена в литературата. В контактна ситуация на вместване най-често въпросният регистър функционира като език матрица в смисъла на Мерс-Скотън. При съединяване на нивото на синтагмата преобладават новобългарските морфосинтактични особености в глаголния комплекс като ключови за оформянето на новобългарския структурен профил на книжовноезиковата норма. В именния комплекс се наблюдава напреднала фаза на ограничаване на синтетичните форми.

(б) *Черковнославянско-руският регистър* най-рядко функционира в режим на редуване, относително по-често – като вместен език, но най-активно елементи от неговите подсистеми се активират при съединяване.

(в) *Смесеният книжовноезиков подтип* има своя генезис в Паисиевата *История*, както беше посочено по-горе (Райков 1990), установява се също така в *Историята* на йеросхимонах Спиридон (Тошева 2013), както и в *Неделника* на Софроний (Ничева 1965).

Без въпросът да е цялостно проучен, като по-късни образци на смесен регистър могат да бъдат посочени част от предговора *Любезный Єдинородны*! към второто издание на *Мѣсецословъ или Календарь вѣчный* (1842[2]) от Хр. Сичан-Николов; предговорът *Къ единороднымъ моимъ Болгаромъ* към *Царственникъ или исторіі-а Българскаѧ* (1844) от Хр. Павлович; преводът от същия автор на повестта *Изгубеное дете* (1844); *Библическа повѣсть Ветхаго завѣта за юность* (1847), преведена от К. Теодорович и Г. Владикин. Спорадично смесеният регистър се активира и в отделни текстови сегменти на редица други съчинения, като пълната картина предстои да бъде установена.

В смесените текстове от 30-те – 40-те години на 19. в. се наблюдава високочестотна употреба на специфичен тип словосъчетания, формирани на принципа на съединяването, в които финитните глаголи се съчетават с новобългарски морфеми, а имената – с падежни окончания. Въпросният тип конструкции са характерни за смесената практика като цяло, но някои книжовници ги употребяват достатъчно често в конкретни текстове, за да се реализира тяхното функциониране като градивни елементи на хибриден книжовноезиков подтип.

Също така като смесен може да се разглежда и текст, в който се прилага повече от един тип смесване (например *Мѣсецословъ или Календарь вѣчный* (1840[1], 1842[2]) от Хр. Сичан-Николов, *Приключенія Телемаха сына Одисееваго. Часть перва* от Фр. Фенелон (1845) в превод на П. Пиперов).

От казаното дотук става ясно, че с изключение на книжовноезиковия подтип на говорима основа останалите две книжовноезикови разновидности относително рядко се реализират в самостоятелни текстове.

Като илюстрация за паралелното функциониране на книжовноезиковите подтипове в отделни съчинения бихме посочили отделни примери от *Приключенія Телемаха сына Одисееваго. Часть перва* от Фр. Фенелон (1845) в превод на П. Пиперов.

(а) *черковнославянско-руски* (славяноруски) регистър – първи предговор: *Предисловіе*

Не могу начудитися нѣкоимъ самолюбивымъ отъ нашихъ соотечественниковъ, иже едва начаша дѣйствовати по нѣщо или преведоша по нѣкую книжицу, абіе возмечташа ся аки бы одолжили зѣло

много отечество, и предупреждаютъ награжденія и похвалы отъ Єдинородныхъ, припознанія ради великаго ихъ дѣянія (11);

б) *хибриден книжовноезиков тип*

(аа) Втори предговор: *Любезніи читатели*

Обаче като ги < старите падежи – Н.И. > *пріемъ и воведемъ въ училищахъ, лесно юноши нашіи ще почнатъ да разумѣватъ вся церковная чтенія, и ще се согласи вся Болгаріа ако не въ глаголаніи языка, а то поне въ писаніи много скоро ...* (22);

(бб) тенденция към хибриден книжовноезиков тип: основен текст

Со всѣмъ симъ, волненіе морское извращаше често това велико древо, и ные тога пропадахме въ морскія волны, и поглъщахме доволно горчиву воду коя ни течеше изъ устъ, изъ ноздры и изъ ушы, и бѣхме принуждени да се сопротивимъ волнамъ и да положимъ вся силы нашія за да се качимъ отгорѣ мащи (147);

(в) *книжовноезиков тип на говорима основа*: основен текст

Тамо не видѣше человѣкъ друго месо, само отъ птицы, що ги бѣха уловили у свои сѣти, или отъ дивы животны, кои бѣха устрѣлили со стрѣлы свои на ловъ; едно вíно посладко отъ Нектаръ течеше отъ едпны голѣмы сребренны съдове въ едны златны чашы вѣнчаны сосъ цвѣтя (32).

Споменатите типове смесване представят общоразпространена практика като част от езиковата компетенция на пишещите хора през възпросния период. Във връзка с това определянето на принадлежността на даден текст (или фрагмент от него) към съответния регистър зависи от фреквентността и последователността в реализацията на практиките на смесване. В това отношение особена роля би следвало да имат резултатите от прилагането на статистическия метод.

Заключение

На базата на казаното дотук може да се направи изводът, че генезисът на нормата на съвременния книжовен език в началната фаза на славянобългарския период е свързан с нейната засилена зависимост от *узуса*, освободен от „дисциплиниращата“ роля на кодификацията в продължение на няколко десетилетия. За нормализационните процеси в структурен план най-съществено значение имат контактните явления на нивото на синтагмата, но тяхната същност не би могла да бъде изяснена, ако се игнорират системните им отношения с другите типове смесване – редуване и вместване. Разгледаните тук особености на междурегистровите и вътрешнорегистровите взаимодействия позволяват

да се очертаят определени тенденции към нормативност с различна продължителност и роля при утвърждаването на особеностите на типа норма, характерни за формиран стандартен език.

За по-цялостната характеристика на механизмите на смесване би било необходимо да се предприемат изследвания на представителен корпус от текстове от епохата с оглед на контактологичните им особености на всички езикови нива, а също така системно да се проучи ролята и на характерните за книжовноезиковата практика стилистични и прагматични правила.

Литература

Ауер, Мухамедова 2005: Auer, P., Muhamedova, R. ʻEmbeded Language' and 'matrix language' in insertional language mixing. Some problematic cases. // *Rivista di Linguistica*. 17.1, 2005: 35 – 54.

Велчева 1983: Велчева, Б. Норма и традиция в българския книжовен език от XVI – XVII век. [Velcheva, B. Norma i traditsiya v balgarskiya knizhoven ezik ot XVI – XVII vek.] // *Български език*, XVI, София: БАН, 1966, кн. 2: 110 – 121.

Георгиев, ред. 1986: Георгиев, Вл., Бернар, Р., Илчев, Ст. и др. *Български етимологичен речник*, т. III. [Georgiev, Vl., Bernard, R., Ilchev, St. et al. Balgarski etimologichen rechnik, t. III.] Ред. Вл. Георгиев, София: БАН, 1986.

Георгиев, ред. 2012: Георгиев, Вл., Заимов, Й., Илчев, Ст., и др. *Български етимологичен речник*, т. II. Второ издание. [Georgiev, Vl., Zaimov, Y., Ilchev, St., et al. Balgarski etimologichen rechnik, t. II. Vtoro izdanie.] Ред. Вл. Георгиев. София: БАН, 2012.

Георгиева, Жерев, Станков, отг. ред. 1989: Георгиева, Ел., Жерев, Ст., Станков, В., отг. ред. *История на новобългарския книжовен език*. [Georgieva, El., Zherev, St., Stankov, V., otg. red. Istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik.] Отг. ред. Ел. Георгиева, Ст. Жерев, В. Станков. София: БАН, 1989.

Гъркович-Мейджор 2007: Грковић-Мејџор, Ј. Диглосија у старосрпској писмености. [Mejdžor-Grković, J. Diglosija u starosrpskoj pismenosti.] // *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.

Иванова 2012: Иванова, Д. *История на новобългарския книжовен език. Лекционен курс.* [Ivanova, D. Istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik. Lektsionen kurs.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013.

Иванова 2024: Иванова, Н. Особености на смесената книжовноезикова практика от първата половина на XIX в. върху примера на *Мѣсецословъ или Календарь вѣчный* (1840[1], 1842[2]) от Хр. Сичан-Николов. [Ivanova, N. Osobenosti na smesenata knizhovnoezikova praktika ot parvata polovina na XX v. varhu primera na „Mesetsoslov vechnyj“ (1840[1], 1842[2]) ot Hr. Sichan Nikolov.] // *Научни трудове, Филология*, т. 62, кн. 1, Сб. А, 20 – 24. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2024, 11 – 26.

Ивич 1998: Ивић, Павле. *Преглед историје српског језика. Целокупна дела VIII*. [Ivić, P. Pregled istorije srpskog jezika. Celokupna dela VIII.] Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.

Йедличка 1978: Jedlička, A. *Spisovný jazik v současné komunikaci*. Praha: Univerzita Karlova, 1978.

Капетанович 2017: Kapetanović, Amir. Languages and Their Registers in Medieval Croatian Culture. // *Studia Ceranea* 7, 2017: 79 – 98.

Мерс-Скотън 1993: Myers-Scotton, C. *Dwelling languages: Grammatical structure in code-switching*. Oxford: Clarendon, 1993.

Минчева 1980/85: Минчева, А. Въпроси на нормата в ранния етап на формирането на новобългарския книжовен език. [Mincheva, A. Vaprosi na normata v ranniya etap na formiraneto na novobalgarskiya knizhoven ezik.] // *Годишник на Софийския университет „Климент Охридски“, Факултет по славянски филологии.* Том 74/3, 1980, София: БАН, 1985, 149 – 161.

Мичева 2013: Мичева, В. *Паратактични отношения в историята на българския книжовен език*. [Micheva, V. Parataktichni otnosheniya v istoriyata na balgarskiya ezik.] София: Диомира, 2013.

Муйскен 2007: Muysken, P. Mixed codes. // *Handbook of Multilingualism and Multilingual Communication*. Ed. By Peter Auer and Lu Wei. Handbooks of Applied Linguistics, Vol. 5. De Gruyter Mouton, 2007, 315 – 339.

Нейчева 2024: Нейчева, Т. *Когато славянският език стана църковнославянски. Разновидности на църковнославянския език в Русия през Петровата епоха.* [Neycheva, T. Kogato slavyanskiyat ezik stana tsarkovnoslavyanski. Raznovidnosti na tsarkovnoslavyanskiya ezik v Rusia prez Petrovata epoha.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2024.

Ничева 1965: Ничева, К. *Езикът на Софрониевия „Неделник“ в историята на българския книжовен език*. [Nicheva, K. Ezikat na

Sofronieviya „Nedelnik“ v istoriyata na balgarskiya knizhoven ezik.] София: БАН, 1965.

Пенчев 1998: Пенчев, Й. *Синтаксис на съвременния български книжовен език.* [Penchev, Y. Sintaksis na savremenniya balgarski knizhoven ezik.] Пловдив: 1998.

Райков 1990: Райков, Б. *История славяноболгарская* (1762) на Паисий Хилендарски в развоя на българския книжовен език през Възраждането. [Raykov, B. *Istoriya slavyanobolgarskaya* (1762) na Paisiy Hilendarski v razvoya na balgarskiya knizhoven ezik prez Vazrazhdaneto.] // *Kształtowanie się nowobułgarskiego języka literackiego: (do roku 1878).* Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolinskich. PAN Instytut Słowianoznawstwa, 1990, 117 – 126.

Тодоров, отг. ред. 2010: Анастасов, В., Дейкова, Хр., Димитрова-Тодорова, Л., и др. *Български етимологичен речник.* т. VII. [Atanasov, V., Deykova, Hr., Dimitrova-Todorova, L., et al. Balgarski etimologichen rechnik. T. VII.] Отг. ред. Т. Ат. Тодоров. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2010.

Тошева 2013: Тошева, Ат. Структурно-функционален статус на славянобългарския език („История во кратце о болгарском народе славенском“ на йеросхимонах Спиридон. [Tosheva, At. Strukturno-funktsionalen status na slavyanobalgarskiya ezik („Istoriya vo kratse o bolgarskom narode slavenskom“ na yeroshimonah Spiridon.] // *Езици на паметта в литературния текст. Доклади от годишна конференция на Факултета по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски“*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2013, 541 – 547.

Цойнска 1978: Цойнска, Някои въпроси на езиковата норма в ранната българска възрожденска книжнина. [Tsoynska, R. Nyakoi vaprosi na ezikovata norma v rannata balgarska vazrozhdenska knizhnina.] // *Славистичен сборник* (*По случай VIII международен конгрес на славистите в Загреб – Любляна*). София: БАН, 1978, 61 – 65.